

Xarxes agroecològiques locals com a resposta social al problema global de l'alimentació: El cas d'Alcoi

Jordi Brotons

Xavi Miró

Francisco Javier Ortega Colomer

Introducció

La raó d'escriure aquest article radica en la necessitat de compartir una reflexió col·lectiva pel que fa a les opcions que ens queda als éssers humans per a gaudir d'una alimentació que no estiga viciada per la manca d'informació (o la seua manipulació dirigida) quant al seu origen, al seu procés de cultiu i conseqüent fabricació, a determinades pràctiques, com ara, els transgènics, i sobretot si podem ser capaços de valorar fins a quin punt els nostres actuals hàbits s'alineen amb els principis de sobirania alimentària. La nostra hipòtesi de partida és que la gran majoria de la població desconeix l'origen d'allò que menja, més enllà d'aportar informació sobre l'empresa a on ha comprat els productes, o inclús més greu, no li dóna importància no ja a eixe origen, sinó també a les conseqüències que poden patir la seua pròpia salut individual i familiar, així com les condicions laborals de les persones que treballen per a que eixos aliments arribin al nostre llar i els efectes que comporta sobre els ecosistemes naturals. Per tant, i com a resposta a molts interrogants que afecten a la nostra alimentació, dividim aquest article en una sèrie de qüestions obertes a les quals adrecem les nostres reflexions fonamentades i convertides en pràctiques reals front a l'immobilisme preponderant de gran part de la nostra societat actual. Aquestes qüestions tracten problemàtiques que van des d'un nivell més global, en el qual el nostre marge d'actuació és menor, a un nivell més local a on pensem que sí que tenim moltes accions a implementar, com és la posada en marxa de xarxes agroecològiques, grups de consum, o comunitats de llauradors-productors i consumidors. Amb tot, entenem que la manca d'informació és una de les nostres debilitats a l'hora d'articular un text com aquest, però això no es donaria sense una complicitat entre grans poders econòmics i polítics i l'alienació d'una gran part de la ciutadania. Front a aquest problema, tractarem d'exposar el nostre punt de vista crític, amb l'informació recollida durant anys a través de diverses fonts, com ara Internet, llibres, articles, informes, etc. per tal d'obrir un debat que ens done ferramentes i guies d'actuació en el futur.

L'article per tant s'estructura de la següent manera. En la primera part de l'article, es presenta de manera contextualitzada el panorama desolador de l'alimentació al món. En la segona part, s'explica detalladament la proposta local de creació i posada en marxa d'una xarxa agroecològica a la població d'Alcoi, que ve funcionant des de l'any 2009. Per últim, conclou l'article destacant alguns reptes de futur (no tots, és clar) amb els quals ens

trobem no només els membres que formem part de la xarxa agroecològica alcoiana, sinó també la resta de persones que formem la societat.

El problema global de l'alimentació: algunes dades esgarrifoses

Tot i que l'ésser humà ha arribat a la lluna, i molt sovint continua defensant la carrera tecnològica traduïda en nous productes i processos innovadors, encara estem lluny d'evitar la mort cada any de “6,9 milions d'infants menors de cinc anys a causa de malalties guaribles, i un de cada tres mor per desnutrició”, segons la FAO (Organització de les Nacions Unides per a l'alimentació i l'agricultura). I és que encara que les decisions i conclusions que des de la FAO es fan públiques, de cap manera són vinculants, i aspiren a un grau de neutralitat que es confronta al que és un problema global amb el màxim grau de prioritació: la fam al món i la destrucció progressiva dels ecosistemes naturals. Així i tot, amb els recursos que té, pot ser estem parlant de l'òrgan amb major repercussió social al món en aquest tema. A continuació, detallem algunes dades que clamen al cel, però que hauríem de clamar als nostres Estats, i totes les persones que hi vivim al planeta, per tal de revertir la situació.

En primer lloc, cal ressaltar que si bé continua la reducció paulatinament pel que fa a la gent que pateix fam, encara estem lluny del desitjat objectiu d'eradicar la fam. Nosaltres ens preguntem: Per què no avancem més ràpidament per a aconseguir tal objectiu humanitari?

La manca de pau al món i els interessos de les empreses armamentista podríem donar-nos una pista del cost d'oportunitat de perdre eixa proporció de beneficis que comporta continuar amb un negoci assassí. I és que hem d'entendre ací que com a la majoria de negocis, hi ha una part que és legal (i que per tant es quantificable) i una altra totalment il·legal, però que genera situacions desagradables en les quals **els Estats es queden observant impotents. Per exemple**, l'últim informe de SIPRI, l'institut independent internacional dedicat a la recerca de conflictes, armament, control d'armes i desarmament, ubicat en Estocolm i en Beijing, ens dona algunes xifres esgarrifoses:

Año	Armes pesades	Armes lleugeres
2012	58.000 milions de dòlars	10.000 milions de dòlars
Exemplars	avions, vaixells de guerra, míssils, blindats	Fusells, llançacoets, pistoles i municions
Clients principals	Estats	Grups armats

Font: El·laboració pròpia a partir de SIPRI (2014)

Creem de manera ferma que amb aquestes quantitats desorbitades es podrien dur a terme un montó de polítiques públiques més encaminades cap al benestar social que per a malferir milers d'innocents al món. Es podria almenys recolzar aquelles iniciatives ja existents des de fa dècades com per exemple l'agroecologia o els principis de la sobirania alimentària, que explicarem seguidament.

Moviments polítics i ciutadans a favor de la sobirania alimentària: una contextualització històrica

Què es la sobirania alimentària?

És el dret dels pobles a decidir com produir el menjar, i quina política alimentària i agricultura volen. És la capacitat de les persones de produir menjar saludable amb autonomia dins de les pràctiques de l'agroecologia i la sostenibilitat. És el dret a decidir què mengem, i com produir-ho sense comprometre a les generacions futures.

Qui destrueix la sobirania alimentària i per què?

Les polítiques neoliberals prioritzen el comerç internacional i no l'alimentació dels pobles. Aquestes polítiques no han acabat amb la fam en el món com anunciaven el FMI (Fons Monetari Internacional) i el BM (Banc Mundial). Al contrari han augmentat la dependència dels pobles a les importacions agrícoles. Han industrialitzat l'agricultura perillant el patrimoni genètic, cultural i ambiental del planeta i la nostra salut. Han forçat a centenars de milers de camperols/es a abandonar les pràctiques agrícoles tradicionals i a l'èxode rural o a la emigració. Produint un fenomen de concentració de terres agrícoles en poques mans (terratinents), desplaçant i privant als pobladors nadius del dret a la terra, just al contrari de les reivindicacions dels pobles del món al segle XIX i XX baix el conegut lema de terra i llibertat.

Per què es necessari teixir la sobirania alimentària?

Principalment destacarem dos grans raons: 1) Perquè avui en dia han desaparegut el 75% de la biodiversitat agrària segons la FAO i el 92 %segons GRAIN , allò que se s'anomena l'erosió genètica. I 2) Perquè les grans cadenes de producció i distribució han fet desaparèixer l'agricultura sostenible substituint-la per un model agroalimentari desgavellat on es produeix menjar a nivell global per a 12000 milions de persones, però som 7000 milions i on encara 1000 milions de persones passen fam i damunt es tira menjar en les nacions del nord per a evitar multes (llet, verdures, formatge, sacrifici d'animals etc...) i tot açò ha generat una terrible dependència de les multinacionals agroquímiques que fa impossible l'autonomia i la llibertat dels pobles.

Açò demostra que la fam en el món, no és un problema de producció, com anunciaven els apòstols de la revolució verda (que després llegirem), dient que augmentant la producció s'acabaria la fam. Açò ha resultat ser fals ja que no és un problema de producció sinó polític, debut a la desigualtat entre nacions enriquides a costa de les nacions empobrides, per tant és un problema de distribució i usurpació.

Les terres més fèrtils i productives del món no alimenten als habitants que allà viuen, alimenten als mercats globals, donant-se el cas dramàtic de que pobles com Somàlia i Etiòpia avui són notícia per la fam que passen els seus habitants, i la majoria de la gent del nord (nosaltres) encara no sap que eixes nacions eren autosuficients als anys 70, fins que arribà el FMI i executà un pla d'ajustament estructural econòmic privatitzant els serveis veterinaris (açò va provocar fam al desaparèixer la ramaderia local) i permetent per acabar d'arreglar-ho la entrada massiva de menjar (arròs, blat, etc...) a un preu molt menor que el que costaria de produir a Somàlia i Etiòpia (pràctiques de dumping) produint encara més fam, i provocant èxode rural i abandonament de la terra, i dependència total de l'ajuda internacional.

És molt lamentable el fet de què el major productor de flors ornamentals (roses) del mercat europeu, Etiòpia, vegi com mor la gent literalment de fam, observant a més les seues terres ocupades per multinacionals sense escrúpols. Esta és la realitat. Podríem anomenar com a exemple el que passa a la pesca a la fèrtil Badia de Somàlia. Mentre els noticiaris ens pinten als pirates somalis com si foren terroristes, no diuen que els grans vaixells-factoria amb congeladors gegants arrasen tot el peix que hi ha a la mar amb xarxes quilomètriques, de forma insostenible i no selectiva, provocant encara més fam i desplaçant la pesca artesanal i sostenible. Es hipòcrita veure com es pot permetre aquest saqueig, amb subvencions provinents del sistema de finançament de la política agrícola comú (PAC) i del Fons Europeu d'Orientació i de Garantia Agrícola (FEOGA) de 4,1 milions d'euros al conegut vaixell gallec Alacrana, i doblement subvencionat amb diners públics per acompanyar els "pobres pescadors" a terres tan llunyanes per protegir-se dels pirates somalis.

No cal anar tan lluny per entendre que aquest model de la revolució verda que ara anem a veure, ha produït un efecte semblant a les nostres terres. Els mercats són els que han obligat mitjançant subvencions arrancar d'arrel arbres fruiters per plantar altres, marejant als agricultors sotmetent-los als capritxos dels mercats. El cas més clar és el taronger que avui no dona beneficis degut a la globalització, ja que els empresaris de la taronja invertiren en països on la ma d'obra és més barata, com ara el Marroc, on es violen impunement drets laborals, abandonant les produccions d'ací.

Quan es va produir i en què va consistir la revolució verda?

Després de la segona guerra mundial, en la dècada dels 40, quan la fam assolava per tot arreu, científics, institucions i universitats es llançaren a fer una campanya finançada per la fundació Ford i la fundació Rockefeller, (les dos relacionades directament en la indústria de l'automòbil curiosament), per transformar radicalment l'agricultura tradicional del món, basada en fems orgànics produïts per animals, tracció i llaurat de la terra amb animals (cavalls, mules, ases i bous), plaguicides orgànics, i policultius, a una forma de producció industrial nefasta i insostenible, baix l'eufemisme de pretendre acabar en la fam en el món. Avui podem dir que efectivament i quantitativa es produeix més menjar que abans de la revolució verda, però de una qualitat alimentària molt menor, i amb un deteriorament ecològic i social sense precedents. A més, la fam en el món ha augmentat a pesar de què es produeix molt més que abans. Com és possible? Doncs, aquesta revolució verda finançada per l'automòbil va consistir en:

- Substitució d'animals per màquines consumidores de combustibles fòssils.
- Substitució del fem orgànic dels animals per fertilitzants de síntesi provinents de les refineries de petroli, que contaminen terra, aigua i sòl. També la salut humana.
- Implementació de llavors híbrides d'alt rendiment creades a laboratori, substituint les llavors tradicionals per Híbrides F1, les quals s'han de comprar any per any, a diferència d'allò que els agricultors han fet sempre: reutilitzar-les i millorar-les. Són llavors vulnerables als camps de conreu i necessiten d'un paquet tecnològic subministrat per les multinacionals, que nosaltres anomenem "agrotòxiques",

compost per plaguicides, nitrats de síntesi, etc. I que a més requereixen de molta aigua.

- Invasió de monocultius destinats a l'exportació a llargues distàncies destruint la biodiversitat i els policultius destinats a l'abastiment local.

- Utilització de biocides de síntesi química, agrotòxics industrials, amb nefastes conseqüències per al medi ambient i la salut de les persones.

-Utilització de fertilitzants de síntesi química, NPK, que contaminen les aigües freàtiques i els aliments. Els nitrats són solubles en l'aigua i contaminen els aqüífers. Només al País Valencià el 50% dels aqüífers estan contaminats per nitrats provinents dels monocultius dels tarongers, i està prohibit el seu consum perquè supera els 50mg/litre. Segons la OMS a partir d'aquesta concentració el consum d'aigua es cancerigen.

En resum, les empreses agroquímiques (indústria química, bèl·lica i farmacèutica) amb el beneplàcit de les universitats i els estats, amb l'excusa d'acabar amb la fam en el món (la fundació Rockefeller y Ford) orquestraren la més gran transformació dels sistemes agraris del món. De l'agricultura policultural, diversa i sostenible passarem a la monocultura global corporativa que provoca dependència (pèrdua de sobirania alimentària), erosió genètica, pèrdua de fertilitat agrícola, pèrdua de sòl, contaminació de l'aigua, la terra i el sòl. Aparició de noves malalties (com ara el càncer), sobreexplotació dels recursos hídrics, terraquüs, concentració del poder, èxode rural, desestructuració social, allunyament dels productors als consumidors, aparició d'intermediaris (supermercats), destrucció de l'agricultura familiar, i un llarg etc.

Els agricultors/es del món sempre han segut autosuficients i ara depenen de grans corporacions. És un entramat complicat que acaba fent que l'agricultura familiar sostenible durant mil·lennis siga insostenible econòmicament al ser impossible competir amb els preus que posa la agroindústria. I també passa el mateix a la ramaderia. El menjar ja no està en mans dels agricultors/es i ramaders, sinó en mans de les grans corporacions i cadenes de distribució del menjar. Addicionalment s'observa una clara tendència al monopoli del menjar per només 6 empreses (BASF, Monsanto, Bayer, Syngenta, DuPont, i Dow). Aquestes estan invertint enormes quantitats de diners en llavors patentades, creant tota una indústria transgènica. Es tracta d'una indústria intrínsecament monopolística i que va augmentant les superfícies conreades a costa de la agricultura ecològica i la convencional química. A més, aquesta indústria tracta d'imposar-se arreu del món sent impossible la coexistència de la agricultura ecològica (una alternativa sostenible) amb la dels transgènics, com es veu clarament al cultiu del panís, on les zones de producció a l'estat espanyol (Navarra, Catalunya, Aragó) ja no poden produir panís ecològic perquè es contamina amb entrar en contacte amb el pol·len de panís OGM (organisme genèticament modificat) i ja no es pot vendre com a ecològic.

Què podem fer davant aquest panorama?

La resposta és ben senzilla i complexa alhora: crear alternatives de producció i consum, com ara la xarxa agroecològica, la història de la qual contarem a continuació a la següent part de l'article. I és que en tot l'Estat i al món sencer estan apareixent noves formes

d'abastiment de menjar que repercuteixen en la creació d'un mon saludable i sostenible, i que no hipoteca el futur.

L'agroecologia es defineix com la gestió ecològica dels recursos naturals a través de formes d'acció social i col·lectiva que 1) presenten alternatives al actual model de producció i distribució industrial; 2) pretenen un desenvolupament alternatiu basat en formes de producció i consum que contribuïsquen a encarar la crisi ecològica i social, enfrontant-se i oposant-se a la globalització econòmica neoliberal, creant relacions justes i ecològiques entre els consumidors i els productors.

Naixement de la Xarxa Agroecològica en Alcoi

El 17 d'abril de l'any 2009, dia de la lluita camperola internacional, va nàixer la xarxa agroecològica d'Alcoi, una associació de consumidors i productors amb dos objectius generals comuns: autoabastir-se d'aliments ecològics, locals i de temporada i aconseguir que el treball al camp siga digne i rentable per als petits productors. Aquesta iniciativa persegueix des de la seua creació la idea de teixir la sobirania alimentària, amb els principis de l'agroecologia, i per tant afavorint els productes locals i de temporada, produïts per xicotets productors locals i no per la nociva indústria agroalimentària que destrueix la vida camperola i els ecosistemes, amb l'ús de plaguicides químics de síntesi, fertilitzants nitrogenats (nitrats) provinents de la indústria del petroli, fortes emissions de CO2 afavorint el efecte hivernacle, i en definitiva contaminant la terra, l'aire, l'aigua i els ecosistemes incloent la nostra salut. A continuació expliquem com funciona la xarxa aquesta forma d'autoabastiment entre tots/es els/les socis .

Primerament cada persona interessada és donada d'alta com a usuari-consumidor de la xarxa (és allò que anomenem unitats de consum). Una vegada donada d'alta reben al seu correu electrònic un missatge d'actualització dels productes amb freqüència setmanal. Aquest missatge s'envia el divendres i la comanda es pot realitzar (fins al dilluns a mig dia) des de l'enllaç que es troben al missatge d'actualització.

En una pàgina web autogestionada troba cada soci, una vegada accedeixen amb el seu usuari i contrasenya, el llistat de productes que els productors poden oferir eixa setmana. Els productes estan ordenats en diverses seccions: verdura, fruita, pa, llegums, producte fresc, conserves, oli... i una vegada introduït el respectiu nom i contrasenya cada soci procedeix a fer la comanda. Mitjançant el formulari creat a la web es fa la selecció dels productes i la quantitat que vol cada consumidor de cada producte. Finalment una vegada es tanca la comanda apareix el llistat en el preu total i si està tot bé l'usuari procedeix a la confirmació. Existeix també la possibilitat de encomanar cistelles en productes de temporada triats aleatòriament i que varien segons l'oferta del moment.

La recollida dels productes es fa el dimecres de 17:30 a 21:30 al local de la Xarxa, actualment ubicada al local de l'associació de veïns del Partidor. Els productes es reben el mateix dia i per la vesprada els consumidors poden passar a arreplegar les seues comandes, disposant també de servei a domicili. Darrerament, i amb la idea de fer més accessible aquesta forma de consum, es van crear altres punts de recollida, (a la Zona Nord i a Santa Rosa) de manera que fóra possible arribar als diferents barris de la ciutat

d'Alcoi. Malauradament i degut a la baixa demanda, vam haver de mantindre només el punt del Partidor, pensant en recuperar de nou aquesta iniciativa en el futur.

El per què de la xarxa

Com ja s'ha esmentat la Xarxa Agroecològica d' Alcoi porta funcionant des de 2009. i naix de la inquietud d'algunes persones per assolir un dret tan bàsic com es una alimentació pròxima i solidaria, sana i de qualitat

Per què pròxima i solidaria?

El sistema de producció massiva actual i la lògica de mercat aberrant ha desplaçat certes dimensions, com ara l'ecològica o la social, per lògiques exclusivament economicistes. Pel que fa a l' alimentació trobem que les xarxes i els grups de consum tenen com a un dels seus principis bàsics, la proximitat dels productes i fer possible que la gent que treballa al camp pugui rebre una remuneració justa. D'aquesta manera, 1) es potencia la recuperació del camp agrícola com a recurs respectuós amb el medi ambient i amb les persones; 2) es generen economies directes i de confiança en les quals els consumidors i els productors, mitjançant trobades freqüents, generen economies basades en vincles més adaptats a la realitat, no responen així a unes lleis invisibles d'un mercat variable e interessat. Per això parlem ací d'una economia solidària i al servei de les persones.

Per què sana i de qualitat?

Com el seu nom fa referència, la xarxa agroecològica té com a principi bàsic que els aliments que s' ofereixen siguin ecològics. Per a assegurar aquesta condició, i més enllà del segell "d'agricultura ecològica", que té com a finalitat el regular unes pràctiques determinades a l' hora de produir, la xarxa es basa en la confiança i amplia aquest concepte, donant pas a una sèrie de principis compartits per cada persona que hi forma part de l'associació:

- Aliments no tractats amb agrotòxics, és a dir, aliments lliures de químics que siguin perjudicials per a la salut.
- Productes de proximitat. En la seua majoria els aliments que es serveixen són de productors locals de l'Alcoià i de les comarques del voltant. No han tingut que viatjar milers de kilòmetres per tal d'arribar a la nostra taula. Com a conseqüència, s'eviten viatges absurds, malbaratament energètic i es produeix menys contaminació en el transport.
- Les hortalisses són fresques, collides el mateix dia o el dia d'abans, intentant que mantinguen al màxim els seus nutrients i propietats en les millors condicions per a quan les reben els consumidors.
- Aliments de temporada. La natura és sàvia i ens proporciona els aliments que necessitem en cada estació de l' any. Nosaltres simplement ens fem d'allò que la natura ens tracta de comunicar.
- Promocionar i defensar riquesa ecològica, social i paisatgística de l' horta.
- Conservar llavors autòctones.

- Promocionar i defensar el saber popular i tradicional: elaboració de pa, sabó, receptes...
- Promocionar relacions més directes i humanes, basades amb la cooperació i el recolzament mutu.
- Promocionar l'autoocupació: en unes condicions que beneficien a una relació digna, lliure i de confiança.

Reptes de futur

Un dels reptes més importants és assolir un alt grau de sobirania alimentària, és a dir, una independència en la forma d'autogestionar el dret bàsic de tot ésser humà a alimentar-se d'una forma sana e independent. Però aquest objectiu comporta fer un canvi en els nostres paradigmes i anar construint conjuntament ferramentes i recursos que ens permeten ser més independents i per tant més lliures. Llavors és important que cada vegada siguem més gent treballant per aquesta fi, ja siga recolzant el projecte o treballant directament, com ja hem comentat anteriorment. Donat que la nostra agricultura, i en general la nostra cultura, ha sigut malmesa i portada cap a una sèrie de idees i lleis de mercat, creem que paga la pena arriscar-nos i encaminar-nos cap a la creació i potenciació d'aquests tipus de xarxes o grups de consum.

Per això considerem que és feina nostra, de tots/es, recuperar la dignitat com a persones, i més concretament com a consumidors, i deixar de ser un recurs més que poden utilitzar per a convertir-nos en actors reals de la nostra vida. Amb tot, també reconeixem que en aquesta empresa en la qual ens hem endinsat, encara hi trobem barreres importants. L'objectiu és entre tots/es treballar per tal de superar-les. Podem esmentar el desafiament de traslladar la nostra idea i fer-la oberta per tal que tothom que hi vulgui participar, ho pugui fer. De la mateixa manera també hi trobem entre els nostres objectius el de recuperar cada vegada més els nostres camps abandonats i posar en valor aquells recursos que estiguen al nostre abast, per tal de que iniciatives similars puguin ser dutes a terme en altres llocs, creant així riquesa tant en terminis d'ocupació com de millora del nostre entorn ecològic i social.

Un altre repte és el de fer entendre que cada decisió que un consumidor acometeix és una decisió política (ver llibre *Carro de Combate*, de Laura Villadiego i Nazaret Castro). Dins d'aquesta visió, la responsabilitat no recau només en la part de l'oferta sinó també des del punt de vista del consumidor es tracta de ser més exigent i qüestionar-se d'on venen els productes que consumim, a qui li donem els nostres diners, en definitiva, visibilitzar aquella *ma invisible Smithiana* per tal de no perdre el control del mitjans de producció i distribució. Per tant correspon a cada individu decidir què necessitats prioritza i si realment paga la pena més invertir en un producte que intenta respectar una sèrie de valors, com per exemple, tots els elements que participen en la seua elaboració, des de l'agricultor que posa la llavor fins al consumidor que finalment rep el fruit d'aquest treball i per suposat sense oblidar el medi que ens envolta i la nostra pròpia salut.

Com a gran repte econòmic, i amb la fi d'anar cada vegada més cap a la sobirania alimentària, trobem que hem de ser capaços de generar economies alternatives que siguin gens (o almenys menys) deprenents del circuit monetari. Aquestes requereixen d'una voluntat mútua de tots els participants amb una idea de benefici comú. Actualment alguns

productors utilitzen la barata (intercanvis de productes) i en un futur ens agradaria anar introduint poc a poc altres tipus d'economia com poden ser la moneda social o la combinació d' aquesta amb l' euro, amb la fi d'anar fent una transició progressiva. Per suposat som conscients que hui per hui l'utilització de l' euro no deixa de ser necessària, però entenem també que sí és possible en certa mesura anar generant altres estructures d'autogestió per a generar una economia responsable i pel be comú.

Com a col·lectiu ens plantejem seguir creixent i evolucionant en les línies que hem exposat anteriorment, per tal de ser consumidors cada vegada més conscients. No ens evadim de la nostra part de responsabilitat a l'hora d'interactuar en el món, reconeixem un paper a l'hora de formar una societat més justa i solidària i pensem que petits canvis poc a poc poden convertir-se en canvis més grans.

Referències bibliogràfiques i recursos d'Internet:

Documentals:

Manduca Caduca: el modelo agroalimentario en La 2 (<http://opcions.org/es/blog/manduca-caduca-el-modelo-agroalimentario-en-la-2>)

Blogs

El Tercer Món: <http://blocs.xtec.cat/el3mon/>

Cooperativisme i agroecologia: www.enricduran.cat

Organitzacions:

FAO: <http://www.fao.org/publications/sofi/2014/es/>

GRAIN: <http://www.grain.org/es>

SIPRI (2014): <http://www.sipri.org/>

Articles:

Martín Caparrós (2015): “Los que alimentan el hambre”, *El País*,

http://elpais.com/elpais/2015/01/22/planeta_futuro/1421944033_312472.html

Llibres:

Nelson, R. R. (1977): *The Moon and the Ghetto: An Essay on Public Policy Analysis*. New York, W. W. Norton & Company, 159 pàgines.

Villadiego, Laura y Castro, Nazaret (2014): *Carro de combate. Consumir es un acto político*, Ed. Clave Intelectual, 252 pàgines